

EL TESTIMONI DEL DOCTOR MENORQUÍ JAUME MOLL SOBRE L'EPIDÈMIA DE CÒLERA DE 1849 A LES CIUTATS D'ALGER I ORÀ

Blai Llopis Fané

Paraules clau: *Jaume Moll, còlera, Algèria.*

The witnesses of the Physician Jaume Moll on the 1849 cholera epidemics at the cities of Oran and Alger.

Summary: *A brief analysis of the chronicle of physician Jaume Moll (born at Minorca) on the effects of 1849 cholera epidemics at Algeria is performed.*

Key words: *Jaume Moll, cholera epidemics, Algeria.*

L'objectiu d'aquest treball és comentar els fets dels quals fou testimoni actiu i de presència el doctor Jaume Moll, de la terrible epidèmia que passa al lloc i en la data ja indicats a l'encapçalament d'aquesta comunicació.

Les fonts de què ens hem valgut són uns documents trobats a l'Arxiu Històric Municipal (AHM) de Ciutadella, reunits a la carpeta titulada *Família Moll Anglada* i sobretot del manuscrit que el doctor Jaume Moll va escriure de pròpia mà. Es tracta de vint-i-set planes en quart, escrites amb una lletra menuda, però clara, que hem trobat a la Biblioteca del Seminari Conciliar de Menorca a Ciutadella. La portada del treball i la primera plana presenten el text següent:

Chòlera morbo Asiàtic

Por el Dr en Medicina

D. Jaime Moll

Miembro de la Sociedad de Medicina de Argel, interno de los hospitales civiles y militares, condecorado con una medalla de honor de Francia, embiado en misión a la ciudad de Orán por el gobierno francés, para socorrer a los coléricos.

El doctor Moll divideix el seu treball en cinc capítols i un altre d'observacions. El capítol primer, titulat «Generalidades sobre el chòlera y su marcha desde el Asia a Europa i sus progresos hasta Argel», fa la història epidemiològica de la malaltia i el procés d'expansió des de l'estuari del Ganges fins a arribar a Alger.

En el segon capítol fa un estudi del mecanisme d'expansió de la pestilència i el titula: «La única causa para el desarrollo de las enfermedades contagiosas es la importación de cuales son las causas que la favorecen». El comentari el posposam i començarem pel tercer capítol.

Cap allà els anys de 1844-1845, la conquesta i pacificació d'Algèria pel Govern francès s'anava estabilitzant, la qual cosa afavorí l'arribada d'emigrants, molts d'ells espanyols, entre els quals hi havia també molts menorquins.

El doctor Jaume Moll Marquès nasqué a Ciutadella possiblement a la segona dècada del segle XIX i ja el 1842 el localitzam a la ciutat d'Alger.

En un document de l'AHM de Ciutadella manifesta haver estudiat a la Universitat literària de Roma, però si fou així els estudis no foren de medicina, perquè a la mateixa font hem trobat un certificat del doctor Soussi, cap de l'Hospital Militar del Dey de la ciutat d'Alger, que diu: «[...] l'estudiant de medicina Jaume Moll ha estat treballant amb profit en qualitat d'ajudant en pràctiques des de l'any 1840 a 1842 i te que anar a la Universitat de Cervere a prendre el grau».

El 1849 tornam a trobar referències del doctor Jaume Moll en plena epidèmia treballant de metge a l'Hospital Militar del Dey i en la pràctica privada al districte de la Puerta Nueva.

I de manera resumida transcrivim el que diu:

El mes d'agost de 1849 el còlera feia estralls a Marsella i als seus voltants. A la ciutat d'Alger, encara que lliure de la pestilència, les autoritats civils i militars alarmades convocaren la reunió urgent de la Junta de Salubritat. Els metges, en especial els militars, volien formar immediatament un cordó sanitari per als vaixells i passatgers, i disposar les ajudes per a les primeres exigències de la població. Sorprenentment guanyà la idea contrària, que fou declarar el tràfic lliure de vaixells, mercaderies i persones entre Marsella i Alger, al·legant que a causa de les condicions de la ciutat, les quarantenes i les inspeccions no frenarien el desenvolupament de l'epidèmia.

Però molt prest la malaltia mostrà la seva agressivitat. Un passatger vingut de Marsella que s'allotjà al carrer de la Marina se sentí atacat i morí al cap de vint-i-quatre hores. Tres dies després, la pestilència es mostrà amb tot el seu furor al Dipòsit de Presidaris i els malalts foren duits immediatament a l'Hospital Militar del Dey. Examinats els malalts no hi hagué unanimitat respecte al diagnòstic de còlera i oficialment foren diagnosticats de «fiebre perniciosa algida», malaltia endèmica en el país. No per això es limità el nombre de víctimes i molts altres moriren.

De moment, la ciutat era escàpola, perquè els casos que hi havia hagut eren tots vinguts de fora. Però al cap de pocs dies, en el Faubourg de Babalonet i la Ciutat Vella, la pestilència es manifestà de forma violenta i explosiva.

El Faubourg, habitat per jornalers amuntegats en petites cases de fusta, humides i mal ventilades, carregades sempre de miasmes indestructibles, contenia tots els elements per a una epidèmia devastadora. Igual podríem dir de la Ciutat Vella, feta de carrers estrets, fançosos i pudents, com si fos dissenyada per mans d'un ebri.

L'atac fou d'una extrema violència. El nombre de víctimes aclaparant, i, enmig d'aquella muda consternació pel desenvolupament de l'epidèmia, aquella població jornalera i miserable mirava amb una singular indiferència aquell singular espectacle, i molts d'ells,

malgrat sentir els primers símptomes, com ara la diarrea, es dedicaven a les seves feines i esperaven els últims moments per engruixir el nombre de víctimes; l'epidèmia s'estengué als pobles dels voltants, entre d'altres, Belida, Muliana, Birkadem Arbah, etc. Al mes de setembre, l'epidèmia fou especialment violenta; durant una sèrie de dies bufà el siroco, el vent del desert que carregava l'atmosfera i feia la calor més insuportable; aleshores els estralls foren altament mortífers.

Per fer front a aquella desgràcia, s'instal·là en permanència la Junta de Salubritat, s'obriren oficines de socors als principals punts de la ciutat, el doctor Moll treballà a l'oficina del seu districte de Puerta Nueva; tots els metges i personal sanitari col·laboraren i donaren proves d'un valerós desprendiment; es va adoptar un sistema general preventiu i es va exercir en rigor una política mèdica. S'establiren dos hospitals per a colèrics, un a Babalonet i un altre a dins la ciutat, i aquest a un nivell tècnic igual que en el mateix llatzeret, i s'organitzà de manera racional l'hospitalització a domicili.

Aquí el lector espera dades estadístiques clares, però no ho fa i diu:

Podríamos tener aquí un cuadro de la mortalidad en diferentes ciudades y en la de Argel, con relación al sexo, edad de las personas i su pertenencia a la clase social, mas estos pormenores preocupan en demasía a la gente, exaltan la imaginación i perjudican la moral que son factores añadidos a los peligros del cólera y me abstengo.

Possiblement aquesta abstenció en el moment en què fou escrita aquesta crònica fou un acte de disciplina. Aquest punt bé mereix un comentari:

El còlera estès a Orà presentava un caràcter devastador: al cap de quinze dies la pestilència havia acabat amb quasi tots els metges, tres havien mort, els altres estaven malalts, exànimes, i solament dos consagraven les seves poques forces a l'alleujament dels desgraciats en una ciutat de divuit mil habitants. Les autoritats d'Orà, constretes pel nombre creixent de malalts i per la manca de facultatius, reclamaven al senyor governador que amb urgència els enviàs alguns facultatius d'intel·ligència i valor.

Literalment diu el doctor Jaume Moll:

Alguns fórem invitats per a tal missió. Tot indicava el terrible caràcter devastador que prenia l'epidèmia a Orà, i malgrat tot vaig acceptar la invitació i les condicions sens titubar i ho vaig fer per amor a la humanitat que sofreix i principalment per tants d'espanyols honorats que componien una gran part d'aquella població. Així és que al cap de dues hores d'haver-me invitat el senyor governador general d'Alger, vaig embarcar en el vapor el 30 d'octubre, i al cap de trenta-sis hores ja em trobava en el port de Meselkebir. El port estava desert, no es veien més que quatre mariners que no contestaren les meves preguntes; solament un carreter, en preguntar-li per l'epidèmia a Orà, em digué: «¡No me pregunte Vd. por la ciudad de Orán, pues solo con pensar la carnicería que tenemos todos los días estoy temblando!»

En el camí de Meselkebir a Orà, brodat de cases, unes de fusta i altres de construcció europea igual que els magatzems, estaven tancats, hi havia un silenci profund i no se sentien ni es veien més que les aus i els animals domèstics.

Arribat a Orà, vaig veure el mateix espectacle de desolació. Immediatament em vaig presentar al senyor governador general d'Algèria que era allà i em rebé amb mostres de gran simpatia. De seguida ordenà que m'allotjàs a una habitació de la mateixa prefectura, que posassin a la meua disposició un ordenança i un cavall. Parlàrem de l'epidèmia i em digué que a la prefectura havien mort tots els secretaris i que tirar endavant amb la correspondència era un miracle; m'indicà que jo m'ocuparia de la ciutat alta, i que l'oficina de socors, l'única que hi havia organitzada, em donaria la llista diària dels colèrics necessitats d'assistència mèdica.

Vaig pujar a l'habitació, i encara no m'havia instal·lat quan vingueren per a mi quatre persones a la vegada, demanant assistència; sortí amb ells i em conduïren a l'antiga ciutat espanyola, poblada encara d'espanyols, la major part jornalers miserables, i vaig entrar a la primera casa. I la vista fou horrorosa: sis persones de diferent sexe jeien a terra nua sense altre socors que una pobra àvia vella que plorava desconsolada; vaig explorar els malalts i tots eren casos desesperats, i al cap de poc temps morien tots víctimes del còlera. Vaig entrar a les altres cases i en totes l'espectacle era horrorós, més de vint persones moriren en el barri aquell mateix capvespre. L'abatiment dels habitants complicava la trista situació dels malalts. Després d'haver fet tots els esforços i usat la mateixa medicació que tan bon resultat em donà a Alger, vaig demanar de veure malalts d'una altra barriada i vaig trobar les mateixes víctimes i el mateix desconsol, sols que ja vaig poder establir una diferència de símptomes entre adults i infants, i és que els adults moren entre les deu i les quaranta-vuit hores després dels primers símptomes, mentre que els infants ho fan al cap de tres o quatre dies.

Només arribar, em vaig adonar de la gran desmoralització de la població; aquest abatiment moral dels individus era per a mi una de les causes eficients de la gravetat.

Veient que malgrat tots els meus esforços, i mentre desplegava tota la meua activitat, i d'acord amb tots els altres facultatius i l'autoritat, vam creure que per tallar el progrés del mal epidèmic principalment a la ciutat d'Orà era necessari que la part de la població que vivia a miserables cambres, baixes i humides, es retiràs als camps veïns. Així ho vaig aconsellar i així es va fer. Fou dolorós veure aquella caravana del gemec i del dolor, però la mesura fou altament eficaç. Per l'activitat mèdica vaig aconseguir tenir informació diària de les persones atacades, i la xifra dels afectats va anar disminuint ràpidament, i al cap de vuit dies la disminució de nous malalts era extraordinària.

Com per un encant, l'epidèmia estava en regressió; fins i tot en casos nous canvià la gravetat de la malaltia. Els atacs fulminants amb mort ràpida es feren escassos i els altres malalts tenien pròdroms tres o quatre dies abans. El cel dels facultatius es doblà, pensant que els recursos terapèutics tenien una certa eficàcia per a la salvació dels malalts.

Fins aquí el nombre diari de víctimes a Orà que, en una població que podia tenir 18.000 habitants, era de 200 a 250 víctimes diàries, tenint en compte que en aquests moments 10.000 persones ja havien emigrat. A Meselkebir, una població de 1.500 habitants, morien 40 persones diàries. Comptant les dues comunitats, des del primer d'octubre fins a primers de novembre moriren 3.800 persones.

Malgrat tants treballs, que per si sols devien ésser una predisposició, a més del contacte amb els malalts i respirar contínuament una atmosfera epidèmica, vaig ésser escàpol,

però desgraciadament no ho fou el meu ordenança, que malgrat de no entrar a les cases més infectades va morir d'un atac brusc i fulminant. El mateix passà a dos ajudants més que m'acompanyaven.

La regressió de l'epidèmia fou motiu de gran satisfacció per tots, i havent conclòs el motiu de la meua missió, que era la de tallar els horrorosos estralls de l'epidèmia per tots els mitjans que em dictàs la prudència i la medicina, em vaig acomiadar dels dos col·legues de facultat i de les autoritats, que em manifestaren l'agraïment i gratitud en nom propi i de la població, però aquest sentiment el volgueren testificar per escrit mitjançant un ofici signat pel prefecte del Departament d'Orà i un altre pel governador general de la colònia.

Els judicis que fa el doctor Jaume Moll sobre les característiques d'aquesta epidèmia

En el decurs de l'epidèmia, aquesta no s'ha manifestat amb el mateix caràcter tant en el seu començament com en el final.

Al principi apareixen els fenòmens amb una intensitat extremada. S'inicia el procés amb vòmits i diarrees que es fan summament freqüents i amb expulsió indolora d'un fluid semblant al líquid de decocció de l'arròs, d'una fetidesa especial; i amb quantitats que poden arribar a sis o set litres, ràpidament apareix la hipotèrmia i fredor d'extremitats, que es fa general, ve la supressió de l'orina, espasmes musculars molt dolorosos, gran alteració de les faccions, pèrdua característica de la veu, pols imperceptible i una coloració blavenca espargida per tot el cos. Tota aquesta simptomatologia era l'espantós acompanyament dels afectats, al primer període de l'epidèmia d'Alger i Orà.

A part de la gravetat, una altra característica era la rapidesa amb què evolucionava la malaltia i se succeïen els fenòmens cap a la major gravetat, i tal era a vegades aquella, que, avisat el metge, moltes vegades no aconseguia més que ésser testimoni de la mort del pacient.

Avançada ja l'epidèmia, els símptomes dels malalts són els mateixos, però el progrés de la malaltia és menys ràpid i tumultuós, i amb més freqüència es veuen casos menys greus, la qual cosa es manifesta amb una manca dels símptomes de més mal pronòstic, com ara la supressió de l'orina i el col·lapse de la circulació. En aquests casos, el metge té temps de meditar i de posar en joc les seves mesures terapèutiques.

En el tercer període, ja al final de l'epidèmia, l'expressió fisonòmica de la malaltia ha mudat de tal manera el seu caràcter, que és difícil el diagnòstic. La malaltia perd l'usual curs agut i es converteix en crònica, ja no és el llamp mortífer que cadaveritza el que toca i en poques hores la vida no és més que una agonia, ara es presenta com una afecció adinàmica, tifòdica i reversible.

I com a resum diu:

Durante el tiempo que el cólera ha sembrado de estragos la Argelia, ha habido tres períodos distintos, tanto por la variedad de los síntomas como por la gravedad del mal i por la eficacia de la curación; y concluiremos diciendo que el estudio de la epidemia ha ofrecido a nuestro examen tres formas clínicas, tres fechas, i tres gradaciones.

Històricament s'ha donat importància al tràfic de persones i mercaderies i certes condicions atmosfèriques allà on arriba la malaltia, però pel que fa al còlera, no hi ha aquella condició general o atmosfèrica, i per transportar el còlera no basten les comunicacions, l'indispensable és que la malaltia on regna hagi adquirit un cert grau d'infecciositat i que hi hagi un vertader o real transport de la malaltia a través del transport de malalts.

Pel que fa a les mesures de lluita, cal tenir en compte que a més dels cordons sanitaris, són molt importants les condicions higièniques generals, i en el nostre cas ha estat d'una importància definitiva l'emigració.

Com a colofó final l'autor presenta tres històries clíniques de tres malalts que foren afectats en períodes diferents de l'evolució de l'epidèmia. La qüestió és de gran interès no solament perquè dóna claredat sobre els períodes de l'epidèmia, sinó també perquè exposa amb detall la terapèutica utilitzada, i aquí els presentam d'una manera extractada:

Observació primera

Francisca Calatayud, vint anys, espanyola, fadrina, serventa i de constitució robusta. Viu en una petita cambra amb la mare i dues germanes.

La nit del 14 de setembre se sent indisposada i atacada de dolor epigàstric, vòmits i diarrea. Al matí es troba una mica alleujada i va al Faubourg de Babalonet a rentar roba. Al cap de poc temps, es repeteixen els vòmits i la diarrea, se sent molt malament i la porten a casa seva. S'instauren ràpidament els símptomes de gravetat.

Prescripció: sinapismes a les extremitats, cataplasmes calents a tot l'abdomen, poció gomosa amb un gram d'acetat de morfina, lavativa amb dos grams de làudan, friccions amb liniment camforat i bullidera de tell. Imparablement els símptomes de gravetat progressen i la malalta mor a les vuit del vespre.

Observació segona

Cas de còlera acabat en curació

Madame B., vint-i-vuit anys, resideix al Faubourg de Babalonet, propietària. La veig a l'Hospital Militar del Dey el 17 de setembre. Mal estat general, adinàmia, vòmits i diarrees molt freqüents, expulsa un líquid blanquinós, supressió d'orina, fredor general, pols petit i freqüent.

Prescripció: trenta sangoneres a l'epigastri, cataplasmes calents a tot l'abdomen, lavativa amb dos grams d'èter, 125 grams de decocció de genciana, sinapismes a les extremitats. A la nit la malalta està millor.

Prescripció per a la nit: llimonades per beguda, poció gomosa amb dos centigrams de morfina, cataplasmes calents a l'abdomen. El dia 19, després d'haver estat bé durant el dia, a la nit torna a empitjorar i apareixen novament els símptomes de gravetat, novament vòmits i diarrees, adinàmia, supressió de l'orina, set inegotable, etc.

Prescripció: llimonades, un gram d'ipècacuana amb poció gomosa, cataplasmes a l'epigastri. Després d'haver pres la ipècacuana s'aturen els vòmits, però es meteoritza el ventre.

Prescripció: tres centigrams d'acetat de morfina, llimonades per beguda, cataplasmes calents, lavativa emol·lient.

Amb alts i baixos continua la malalta, fins que el dia 21 s'estabilitza la millora i el dia següent es queda alliberada de tota molèstia.¹

Observació tercera

Còlera greu acabat en congestió cerebral i mort

Antonia Bals, tres anys, espanyola, de constitució més aviat robusta i resident a Babalonet. El 17 de setembre al matí sent malestar general i dolors de ventre, la mare la posa al llit, la tapa amb una manta calenta i al cap de poc sent violents dolors a l'epigàstri, i la mare li posa un cataplasma al ventre i li dóna una infusió de violetes. Quan arribo, al cap de poc temps, l'infant presenta signes i símptomes d'un còlera greu amb diarrea i vòmits intensos.

Prescripció: sis grans d'ipeacuana, cataplasmes al ventre, lavativa amb un gram d'èter i genciana, sinapismes a les extremitats i bocins de gel a la boca.

A les dues de la tarda dóna senyals de reaccionar, cara encesa de color, ulls afonats a dins les òrbites i fixos, forta sudoració.

Prescripció: vuit sangoneres darrere les orelles i quatre a la regió epigàstrica, cataplasmes al ventre, vesicatoris a les cuixes i llimonades per beguda.

A les sis de la tarda, agitació general, pèrdua de coneixement, vòmits incoercibles convulsions i mort a les vuit del vespre.

Resum crític

El treball, pel que fa a la tècnica expositiva, està en forma de narració. Quant al contingut, trobam la manca d'una estadística detallada de la ciutat d'Alger que sentim, però de la qual no podem culpar l'autor, perquè ell mateix fa la impressió que està complint ordres que imposaven silenci, amb la finalitat de no alarmar encara més la gent, que com hem vist estava al llindar de la desesperació, i les seves paraules són ben eloqüents:

Podríamos tener aquí un cuadro de mortalidad de diferentes ciudades y de Argel, con relación al sexo, edad de las personas y pertenencia a la clase social. Mas estos pormenores preocupan en demasía a las gentes, exaltan la imaginación y perjudican la moral que son factores añadidos a los peligros del cólera, por lo que me abstengo.

Pel que fa a Orà i Meselkebir, és més explícit, i si no ho fa de manera detallada, al manco dóna xifres de víctimes diàries i l'estimació total de defuncions.

Quant al sentit epidemiològic, crec que són valuosos els principis que dóna en el transcurs de la dissertació:

1º La única causa de la extensión de las enfermedades infecciosas es la importación de cuales son las causas que la favorecen.

1. Sorpren que a la dosificació dels medicaments a vegades utilitza les mesures de pes del sistema mètric decimal i d'altres les mesures llatines antigues.

2° Para extenderse una epidemia no basta el simple tráfico de personas i mercancías, es necesario un tráfico real que solo sucede si hay desplazamiento de enfermos.

3° Para que se expanda una epidemia es preciso que ésta en el lugar de origen, primario o secundario alcance un nivel suficiente de infecciosidad.

4° Al inicio de la invasión aparecen las formas fulminantes o mas graves y las formas benignas aparecen al final de la epidemia.

5° Durante el tiempo que el cólera ha llenado de estragos la Argelia ha habido tres períodos distintos, tanto por la variedad de los síntomas como por la gravedad del mal y por la eficacia de las medidas de curación. I decimos por tanto que el estudio de la epidemia ha ofrecido a nuestro examen tres formas clínicas, tres fechas y tres gradaciones.